CDC Journal, Year 32, No. 46, December 2024, DOI: https://doi.org/10.3126/cdj.v32i46.77050
Received Date: September 29, 2024 Accepted Date: December 31, 2024

अधिस्नातक तह पहिलो सत्रको नेपाली भाषा शिक्षण पाठ्यांशको विश्लेषण

हर्कबहादुर शाही
त्रिवि अनुसन्धान निर्देशनालय
Orcid ID: https://orcid.org/0009-0007-4068-3175
वीरेन्द्रकुमार बुढा
Dronachal Multiple Campus Dullu, TU, Dailekh
Orcid ID: https://orcid.org/0009-0005-2460-9763
Corresponding Email: *birendrabudha37@gmail.com,*

लेखसार

पाठ्यांश शीर्षक, परिचय, उद्देश्य, पाठ्यवस्तु, शिक्षण प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रक्रिया र पाठ्यपुस्तक तथा सन्दर्भ सामग्रीका आधारमा अधिस्नातक तह पहिलो सेमेस्टरको नेपाली भाषा शिक्षण पाठ्यांशको विश्लेषण गर्नु प्रस्तुत अध्ययनको मूल उद्देश्य रहेको छ । अध्ययनका लागि उक्त तहको पाठ्यांश प्राथमिक स्रोत हो भने पाठ्यांशको विश्लेषणसँग सम्बन्धित लेख र सन्दर्भ पुस्तकहरूलाई द्वितीयक स्रोत सामग्रीका रूपमा उपयोग गरिएको छ । गुणात्मक प्रकृतिको यस अध्ययनमा अधिस्नातक तहका नेपाली शिक्षा विषयको पहिलो सत्रको नेपाली भाषाशिक्षण-१ विषयलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको उपयोग गरी छनोट गरिएको छ । यसमा विषयवस्तु विश्लेषण विधिको सहायताले पाठ्यांशको विश्लेषण गरिएको छ । यस पाठ्यांशको शीर्षक सङ्क्षिप्त र विषयवस्तुअनुसार सार्थक देखिए पनि पूर्णाङ्क, उत्तीर्णाङ्कका साथै पाठ्यांश अनिवार्य, ऐच्छिक वा थप ऐच्छिक के हो भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छैन । पाठ्यांशमा क्रेडिट आवर र पाठघन्टीबिच सुन्तलन मिलेको देखिँदैन । परिचय खण्डमा पाठ्यांशको प्रयोजन र सङ्क्षिप्त परिचय उल्लेख गरिएको छ, तर यसमा पाठ्यांश निर्माण प्रक्रिया, कृतज्ञता, विशेषता र सीमाको उल्लेख गरिएको छैन । मूल्याङ्कनमा आन्तरिक ४० प्रतिशत र बाह्य ६० प्रतिशत अङ्कभार छुट्याई उपस्थितिलाई तीन, सहभागितालाई दुई र आन्तरिक परीक्षाको लिखित परीक्षालाई बिस अङ्क प्रयोगात्मक परीक्षालाई पन्ध्र अङ्क निर्धारण गरिएको छ । समग्रमा यो पाठ्यांशले विद्यालय तहको नेपाली भाषाशिक्षण गर्दा अपनाउनुपर्ने शिक्षण विधि र मूल्याङ्कन बारेमा सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक ज्ञान र सिप प्रदान गर्ने ध्येय लिइएको पाइन्छ ।

शब्दकुञ्जी : अधिस्नातक, उद्देश्य, पाठ्यक्रम, पाठ्यांश, मूल्याङ्कन, शिक्षण प्रक्रिया ।

विषय परिचय

पाठ्यक्रम शैक्षणिक उद्देश्य हासिल गर्नका लागि आधिकारिक संस्थाद्वारा निर्माण गरिएको शैक्षिक योजना हो । यसले आफ्नो लक्ष्यको पहिले नै दिशा निर्देश गरेको हुन्छ । भाषिक सिप सिकाइका लागि बनाइएको योजना भाषापाठ्यक्रम हो । यो निर्धारित अवधिभित्र क्रमबद्ध भाषाका सिप सिकाइका लागि तयार पारिएको हुन्छ । विषय र माध्यम, साध्य र साधनका रूपमा भाषापाठ्यक्रममा भाषाको स्थान रहन्छ । भाषापाठ्यक्रमबाहेकका अन्य पाठ्यक्रममा भाषा साधन र माध्यमका रूपमा मात्र रहेको हुन्छ । नेपाली भाषापाठ्यक्रमको प्रयोगको सुरूवात राणाकालीन समयमा भएको देखिन्छ । वि.सं १९५८ मा देवशमशेरले खोलेका भाषा पाठशालाहरूमा नेपाली भाषा पठनपाठन हुन थालेपछि भाषापाठ्यक्रमको पृष्ठभूमि तयार भएको हो (शर्मा, २०६८, पृ. ८७) । त्रिभुवन विश्वविद्यालयका विभिन्न पाठ्यक्रमलाई विषयवस्तुको सूचीका रूपमा लिन सकिन्छ । विषयवस्तुको रूपमा रहेको पाठ्यक्रमको धारणा पुरानो र बढी प्रचलनमा रहेको धारणा हो (निउरे, २०७१, पृ. ३४) । भाषाको भूमिका र प्रयोजनका आधारमा भाषापाठ्यक्रम सामान्य र विशिष्ट गरी दुई प्रकारका हुन्छन् (पौडेल र खतिवडा, २०६७, पृ.२३) । सामान्य किसिमको भाषिक व्यवहार सिकाउने उद्देश्यले निर्माण गरिएका पाठ्यांश सामान्य खालका पाठ्यांश हुन् भने भाषाको विशिष्ट प्रयोजनलाई पूरा गर्नका लागि निर्माण गरिएका पाठ्यांश विशिष्ट पाठ्यांश हुन् । अनिवार्य समूहका नेपाली पाठ्यांश सामान्य हुन् भने विशिष्टीकरण अन्तर्गतका पाठ्यांश विशिष्ट हुन् । सेमेस्टर प्रणालीअन्तर्गत त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत अधिस्नातक तहका नेपाली विषयका पाठ्यांशहरू विशिष्ट पाठ्यांश हुन् ।

भाषा शिक्षण भाषिक सिपहरूको शिक्षण हो । भाषाशिक्षणलाई उद्देश्यमूलक र प्रभावकारी बनाउन शिक्षकहरूलाई भाषाशिक्षणका नवीन विधि र पद्धतिबारे आवश्यक तालिम दिनु आवश्यक हुन्छ । नेपालको शैक्षिक इतिहासलाई हेर्दा स्कुलमा पढाउने शिक्षक तयार पार्न पहिलो शिक्षक प्रशिक्षण केन्द्र वि. सं. २००४ सालमा स्थापना भएको देखिन्छ (शर्मा, २०६८, पृ.१९०) । संस्कृतमा मध्यमा वा अङ्ग्रेजीमा म्याट्रिक उत्तीर्ण गरेका भाषा पाठशालाका शिक्षक वा अन्य इच्छुक व्यक्तिलाई आधार शिक्षक शिक्षण केन्द्रमा तालिमको निमित्त प्रवेश दिने व्यवस्था गरिएको थियो । त्यसपछि २०१३ सालमा कलेज अफ एजुकेसनको स्थापना भएपछि शिक्षक प्रशिक्षण कार्यक्रमको सुरूवात भएको हो । कलेज अफ एजुकेसनको स्थापनासँगै दश महिनाको पाठ्यक्रम भएको एक बर्से बिएड., तीन बर्से बिएड. तथा चार बर्से बिएड.कार्यक्रम सेमेस्टर प्रणालीमा आधारित भएर सञ्चालन गरिएको थियो (शर्मा, २०७१, पृ. ११० - १११) । जुनसुकै विषयमा स्नातक गरेकाले पनि यस कार्यक्रममा भर्ना हुन सक्ने व्यवस्था गरिएको थियो । यस संस्थाले अन्य विषयका साथै नेपाली भाषा शिक्षण गर्न एक बर्से बिएड.कार्यक्रम सञ्चालन गरेको थियो (शर्मा र पौडेल, २०६०, पृ.१६) । यस कार्यले विदेशमा प्रशिक्षण लिएर आएका प्रशिक्षकहरुद्वारा अङ्ग्रेजी भाषाशिक्षणका नवीन प्रविधिहरु नेपाली भाषाशिक्षणका सन्दर्भमा उपयोग गर्दै विद्यालय तहको नेपाली भाषा पढाउने शिक्षकहरुलाई तालिम दिने काम गरेको थियो । त्यस्तै भाषाशिक्षणको सिप र दक्षता नभएका शिक्षक र त्यसमा पनि मातृभाषा नेपाली नभएका शिक्षकले राम्ररी नेपाली विषय पढाउन नसक्ने भन्दै शिक्षकहरुको स्तरवृद्धि गर्न आर्थिक वर्ष २०२२/०२३ मा नेपाली कसरी पढाउने भन्ने विषयमा तालिम दिएको थियो (शर्मा, २०७१, पृ. १९३) । यस तालिमबाट नेपाली पढाउन आवश्यक सिप र दक्षता हासिल गर्न शिक्षकहरुलाई निक्कै मदत पुगेको देखिन्छ ।

वि.सं. २०२९ सालमा कलेज अफ एजुकेसनलाई त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत गाभेर शिक्षाशास्त्र अध्ययन संस्थानका रुपमा परिवर्तन गरिएको र पछि यो शिक्षाशास्त्र सङ्कायका रुपमा परिणत भएको देखिन्छ (पृ.११४) । शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत २०२९ सालमा एक बर्से एमएड. र एक बर्से बिएड. कार्यक्रमको थालनी गरी विभिन्न विषयमा स्नातकोत्तर र स्नातक गरेकाहरुलाई शिक्षण तालिम दिन थालेको पाइन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०, पृ.१७) । त्यो एक बर्से बिएड. कार्यक्रम २०७७ सालसम्म त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायले सञ्चालन गरेको थियो । एक बर्से बिएड. कार्यक्रमको कार्यान्वयन प्रक्रियाको कमजोरी र यसको प्रयोगात्मक परीक्षाको उचित व्यवस्थापन हुन नसक्दा विगत दुई दशक यता विभिन्न क्षेत्रबाट थुप्रै आलोचना खेपेपछि २०७७ सालपछि एक बर्से बिएड. कार्यक्रम खारेज भएको थियो । त्रिभुवन विश्वविद्यालय प्राज्ञिक परिषद्को निर्णयअनुसार शिक्षाशास्त्र सङ्कायले एक बर्से बिएड. कार्यक्रम खारेज गरी २०८० सालदेखि अठार महिने सेमेस्टर प्रणालीमा आधारित शिक्षामा अधिस्नातक कार्यक्रम सञ्चालन गर्न गरेको छ ।

शिक्षामा अधिस्नातक कार्यक्रम शिक्षक शिक्षा कार्यक्रमअन्तर्गत विभिन्न विषयमा तालिम लिनका लागि तयार पारिएको नयाँ र परिमार्जित कार्यक्रम हो । तीन सेमेस्टर अर्थात् अठार महिनामा पूरा हुने यस कार्यक्रमले एक बर्से बिएड. कार्यक्रमलाई प्रतिस्थापन गरेको छ । यसमा क्याम्पसमा तोकिएको सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक पाठ्यांश पूरा गरिसकेपछि छात्रशिक्षकले छनोट गरेको विद्यालयमा कम्तीमा छ महिना तालिममा सहभागी हुनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यो कार्यक्रम आलोचनात्मक र सहभागीमूलक शिक्षणविधि, विद्यार्थीहरुलाई प्रयोगात्मक क्रियाकलापमा सहभागी र डिजिटल प्रविधिको प्रयोगलाई समेटेर आधारभूत तथा माध्यमिक तहका शिक्षकको पेसागत क्षमता विकासका लागि तयार पारिएको हो । तीन सेमेस्टरमा बाँडिएको उक्त कार्यक्रमको पहिलो सेमेस्टर र दोस्रो सेमेस्टरमा पन्ध्र पन्ध्र र तेस्रो सेमेस्टरमा नौ क्रेडिट आवर गरी जम्मा उनन्चालिस क्रेडिट आवरमा पाठ्यांशलाई बाँडिएको छ (त्रिवि. शिक्षाशास्त्र सङ्काय, २०८०, पृ.७ - ११) । पहिलो सेमेस्टरमा अनिवार्य विषयका रुपमा तीनओटा र विशिष्टीकरण विषयका रुपमा दुईओटा तीन तीन क्रेडिट आवरका पाँचओटा पाठ्यांश राखिएको छ । दोस्रो सेमेस्टरमा अनिवार्य विषय दुईओटा, विशिष्टीकरण विषय दुईओटा र इलेक्टिभ विषय एउटा गरी तीन तीन क्रेडिट आवरका पाँचओटा विषय राखिएको छ भने तेस्रो सेमेस्टरमा एउटा नौ क्रेडिट आवरको प्रयोगात्मक विषयको व्यवस्था गरिएको छ । पहिलो सेमेस्टरमा तीन ओटा अनिवार्य र दुई ओटा विशिष्टीकरण विषय राख्न पाउने व्यवस्था गरिएको छ । विशिष्टीकरण विषयलाई तीनओटा समूहमा राखिएको छ । कुनै दुई समूहबाट प्रथम सेमेस्टरमा विषयहरु छनोट गर्न पाउने व्यवस्था छ । तीनओटा समूहमध्ये समूह क अन्तर्गत नेपाली शिक्षा विषयलाई समावेश गरिएको छ । यो विषय छनोट गर्ने विद्यार्थीहरुले पहिलो सेमेस्टरमा नेपाली भाषाशिक्षण (नेपा. शि. ४७१) विषय पढ्नुपर्ने हुन्छ । पाठ्यांश निर्माणपछि यसको उपयुक्तता र प्रभावकारिता जाँच गर्न पाठ्यांशको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्नु जरूरी हुन्छ । पौडेल (२०७९) ले पाठ्यक्रम निर्माणका सिद्धान्तका आधारमा कक्षा दशको नेपाली पाठ्यक्रम (२०७१) को अध्ययन विश्लेषण गरेका छन् । अध्ययनबाट उक्त पाठ्यक्रम सम्प्रेषणात्मक, रचनामुखी, भाषिक सिपमा आधारित पद्धति, सक्षमतामा आधारित र संरचनात्मक भएको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ । अधिकारी (२०७९) ले पाठ्यक्रमका तत्त्वगत आधारमा माध्यमिक नेपाली भाषापाठ्यक्रमको समीक्षात्मक

मूल्याङ्कन गरेका छन् । उनले उक्त भाषापाठ्यक्रम समयसापेक्ष, प्रयोगात्मक र व्यावहारिक भएको निष्कर्ष दिएका छन् । शर्मा (२०७९) ले स्टफबिमको सिआइपिपी नमुना (सन् १९८३) का आधारमा त्रिभुवन विश्वविद्यालयको एक बर्से बिएड. कार्यक्रमको मूल्याङ्कन गरेका छन् । अध्ययनबाट उक्त पाठ्यक्रम शिक्षण पेसामा संलग्न हुन चाहने विद्यार्थीका लागि एकदमै उपयोगी भए पनि यसको मापन र मूल्याङ्कन प्रक्रिया प्रभावकारी नभएको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ । भट्ट र पोखरेल (२०८०) ले भाषापाठ्यक्रमअनुरुपताका आधारमा कक्षा नौको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको विश्लेषण गरेका छन् । अध्ययनबाट उक्त पाठ्यपुस्तक भाषापाठ्यक्रमअनुरुप तयार पारिएको, निर्दिष्ट कक्षाका पूर्ववर्ती पाठ्यपुस्तकका तुलनामा बढी व्यावहारिक तथा कार्यकलापमुखी बनाइएको निष्कर्ष प्राप्त भएको छ । उपर्युक्त अध्ययनहरु भाषापाठ्यक्रम, पाठ्यांश र पाठ्यपुस्तकसँग सम्बन्धित भए पनि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायले वि.सं.२०८० देखि कार्यान्वयनमा ल्याएको तीन सेमेस्टरको शिक्षामा अधिस्नातक (पिजिडिई) कार्यक्रमअन्तर्गत नेपाली शिक्षा विषयको पहिलो सेमेस्टरको नेपाली भाषा शिक्षण-१ विषयको पाठ्यांशको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरेको देखिँदैन । तसर्थ उक्त पाठ्यांशको शीर्षक, परिचय, उद्देश्य, पाठ्यवस्तु र यसको वितरण, शिक्षण प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रक्रिया र पाठ्यपुस्तक तथा सन्दर्भ सामग्रीको प्रस्तुति पाठ्यांश निर्माणको सिद्धान्तअनुसार गरिएको छ कि छैन भन्ने कुरा नै यस अध्ययनको मूल समस्या र विषय रहेको छ ।

अध्ययन विधि

गुणात्मक ढाँचामा आधारित यस अध्ययनमा शिक्षामा अधिस्नातक तहका नेपाली शिक्षा विषयका सम्पूर्ण पाठ्यांशहरूमध्ये विशिष्टीकरण विषयका रूपमा समावेश गरिएको पहिलो सेमेस्टरको नेपाली भाषा शिक्षण-१ को पाठ्यांशलाई उद्देश्यमूलक नमुना छनोट विधिको सहायताले छनोट गरिएको छ । द्वितीयक स्रोतबाट प्राप्त जानकारी र विषयवस्तु विश्लेषण विधिको सहायताले पाठ्यांश निर्माणसम्बन्धी वुलकक (सन् २००६) को सिद्धान्तका आधारमा पाठ्यांशको विश्लेषण गरिएको छ । पाठ्यांश निर्माण गर्दा पाठ्यांशको लक्ष्य र उद्देश्य, पाठ्यांशको विषयवस्तु र क्रम, विद्यार्थी मूल्याङ्कन र पाठ्यांशको मूल्याङ्कन, पाठ्यांशको प्रबन्धन र प्रस्तुति, शिक्षण कौशलता र पाठ्यांश जस्ता कुराहरूलाई ध्यान दिनुपर्दछ (वुलकक, सन् २००६, पृ. १२-२५) । उक्त पाठ्यांशको उपर्युक्त सिद्धान्तका आधारका पाठ्यांश शीर्षक, पाठ्यवस्तुको परिचय, पाठ्यांशको उद्देश्य, पाठ्यवस्तु र त्यसको विवरण, मूल्याङ्कन प्रक्रिया, शिक्षण प्रक्रिया र सन्दर्भसामग्रीको अध्ययन, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक अवधारणा

भाषापाठ्यक्रम एक व्यापक मार्गदर्शक कार्यक्रम हो जसलाई विशेष भाषिक उद्देश्यहरू प्राप्त गर्नका लागि तयार गरिएको हुन्छ । यसले शिक्षार्थीका स्तर र क्षमताअनुसार भाषिक सिपहरूको विकासमा सहयोग पुर्‍याउँछ । पाठ्यक्रमको विश्लेषण गर्नका लागि निश्चित आधार तय गरिएको हुन्छ । वुलकक (सन् २००६) का अनुसार पाठ्यांश निर्माण गर्दा पाठ्यांशका लक्ष्य र उद्देश्य, पाठ्यांशको विषयवस्तु र क्रम, विद्यार्थी मूल्याङ्कन र पाठ्यांशको मूल्याङ्कन, पाठ्यांशको प्रबन्धन र प्रस्तुति, शिक्षण

कौशलता र पाठ्यांश जस्ता मुख्य पाँचओटा कुराहरूलाई आधार बनाउनुपर्ने हुन्छ (पृ. १२-२५) । त्यसैगरी शर्मा र पौडेल (२०६०) ले पाठ्यांश शीर्षक, पाठ्यांश परिचय, पाठ्यांशको उद्देश्य, पाठ्यवस्तु र त्यसको वितरण, शिक्षण प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रक्रिया, र सन्दर्भ सामग्रीलाई आधार मान्नुपर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन् (पृ ३३३-३३८) । यस अध्ययनमा वुलकक (सन् २००६) र शर्मा र पौडेल (२०६०) ले प्रस्ताव गरेका पाठ्यक्रम विश्लेषणका आधारहरूलाई मुख्य आधारको रूपमा प्रयोग गरिएको छ । उक्त पाठ्यवस्तुलाई पाठ्यांश शीर्षक, परिचय, उद्देश्य, पाठ्यवस्तु र यसको वितरण, शिक्षण प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रक्रिया, र सन्दर्भ सामग्रीका आधारमा मूल्याङ्कन गरिएको छ । पाठ्यांश शीर्षक स्पष्ट, सूचनामूलक, सङ्क्षिप्त र विषयवस्तुको प्रतिनिधित्व गर्ने हुनुपर्छ । यसअन्तर्गत विषयको प्रकृति, पठनमा लाग्ने समय, पूर्णाङ्क र उत्तीर्णाङ्क उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ । परिचयमा पाठ्यांशको प्रयोजन, निर्माण प्रक्रिया, विषयवस्तुको सङ्क्षिप्त परिचय र सीमाहरू समावेश गरिनुपर्छ । त्यसैगरी, उद्देश्य खण्डमा साधारण र विशिष्ट गरी दुई प्रकारका उद्देश्यहरू राखिनुपर्छ । साधारण उद्देश्यहरू लामो समयपछि पूरा हुने खालका हुन्छन् भने विशिष्ट उद्देश्यहरू छोटो समयमा पूरा हुने खालका हुन्छन् । उद्देश्यहरू स्पष्ट, सरल, व्यावहारिक, मापनीय र समय सीमाभित्र पूरा गर्न सकिने खालको हुनुपर्छ (शर्मा र पौडेल, २०६७, पृ. ३३४) । पाठ्यवस्तु विद्यार्थीको रूचि र आवश्यकताका आधारमा छनोट गर्नुपर्छ र पाठ्यांशमा शिक्षण विधिहरू र पद्धतिहरूको उल्लेख गरिनुपर्छ ।

पाठ्यांशको प्रकृतिअनुसार मूल्याङ्कनको व्यवस्था गरिएको हुनुपर्छ । मासिक, त्रैमासिक, अर्धवार्षिक वा वार्षिक मूल्याङ्कनको प्रकार र प्रकृति के हुने हो, त्यसको उल्लेख गर्नुपर्छ । पाठ्यांशको अन्त्यमा विषयवस्तुअनुसारका पाठ्यसामग्रीका नाम उल्लेख गर्नुपर्छ र बजारमा सजिलै उपलब्ध हुने सामग्रीलाई प्राथमिकता दिनुपर्छ । यदि कुनै सामग्री कठिनाइका कारण उपलब्ध नभएमा, त्यसलाई सन्दर्भ सूचीमा समावेश नगर्नु उपयुक्त हुन्छ । यस अध्ययनमा उपर्युक्त सिद्धान्तअनुसार शिक्षामा अधिस्नातक तहको पहिलो सेमेस्टरको नेपाली भाषा शिक्षण-१ पाठ्यांशको मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

प्राप्ति र छलफल

शिक्षामा अधिस्नातक तहको पहिलो सेमेस्टरमा समाविष्ट नेपाली भाषा शिक्षण-१ पाठ्यांशको विश्लेषणका लागि वुलकक (सन् २००६) र शर्मा र पौडेल (२०६०) को पाठ्यांश अध्ययनका आधारलाई लिइएको छ । पाठ्यांश अध्ययनका लागि पाठ्यांश शीर्षक, पाठ्यांश परिचय, उद्देश्य, विषयवस्तु, शिक्षण प्रक्रिया, मूल्याङ्कन प्रक्रिया र सन्दर्भसामग्रीका आधारमा छलफल र विश्लेषण गरिएको छ । त्यसका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायले २०८० सालमा निर्माण गरी प्रयोगमा ल्याएको अधिस्नातक तह पहिलो सत्रको नेपाली भाषाशिक्षण -१ (नेपा. शि. ४७१) को पाठ्यांशलाई तालिकीकरण गरी अध्ययन, विश्लेषण तथा मूल्याङ्कन गरिएको छ ।

पाठ्यांश शीर्षक

पाठ्यांशको सबभन्दा माथिल्लो भागमा राखिने र शीर्ष सूचना दिने तत्त्वलाई शीर्षक भनिन्छ । यो सूचनामूलक हुनुका साथै सङ्क्षिप्त, स्पष्ट र विषयवस्तुअनुसार सार्थक हुनुपर्दछ । यसअन्तर्गत तह, नाम, सेमेस्टर, विषयको प्रकृति, कोड न., पूर्णाङ्क, उत्तीर्णाङ्क, वार्षिक, साप्ताहिक र दैनिक

शिक्षणीय समय स्पष्टसाथ उल्लेख गरिएको हुनुपर्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०, पृ. ३३४) । शिक्षामा अधिस्नातक तह पहिलो सेमेस्टरमा पठनपाठन हुने विशिष्टीकरण विषय नेपाली भाषा शिक्षण-१ को पाठ्यांश शीर्षकको सङ्क्षिप्त चर्चा यसप्रकार गरिएको छ ।

पाठ्यांश शीर्षकअन्तर्गत पाठ्यांश शीर्षकको नाम नेपाली भाषा शिक्षण-१ दिइएको छ । पाठ्यांश सङ्ख्या नेपा.शि. ४७१, पाठ्यांश प्रकृति सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक भनेर राखिएको छ । क्रेडिट आवरलाई सैद्धान्तिक २ र प्रयोगात्मक १ गरी ३ तोकिएको छ । तहमा शिक्षामा अधिस्नातक र सेमेस्टरमा प्रथम भनेर राखिएको छ । प्रति हप्ता पाठघन्टी ३ र जम्मा पाठघन्टी ३२ सैद्धान्तिक र ३२ प्रयोगात्मक गरी ६४ तोकिएको छ (त्रिवि, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, २०८०, पृ. २४७) । पाठ्यांश शीर्षक सूचनामूलक र व्यावहारिक छ । यसमा शीर्षक खण्डमा दिइने सबै सूचनाहरू समावेश गरिएको छ तर पूर्णाङ्क र उत्तीर्णाङ्क भने राखिएको छैन । त्यसैगरी यो पाठ्यांश अनिवार्य, ऐच्छिक वा थप ऐच्छिक के हो भन्ने कुरा पनि खुलाइएको छैन । सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मकलाई समान क्रेडिट आवर दिइएको छैन तर पाठघण्टी भने समान दिइएको छ ।

पाठ्यांश परिचय

पाठ्यांश शीर्षकपछि पाठ्यांश परिचय राखिएको हुन्छ । यसमा शीर्ष सूचनाभन्दा अलि विस्तृत जानकारी दिइएको हुन्छ । यसमा कुन तह वा कक्षा पार गरेका कुन तह वा कक्षामा पढ्ने विद्यार्थीका लागि तयार पारिएको हो त्यसको जानकारी दिइएको हुन्छ । त्यसैगरी यसमा पाठ्यांशको प्रयोजन, पाठ्यवस्तुको सङ्क्षिप्त परिचय, पाठ्यांश निर्माणका विधि र प्रक्रियाहरु, पाठ्यांशको प्रस्तुतीकरणका तरिका र पाठ्यांशका विशेषता तथा सीमा समावेश गरिएको हुनुपर्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०, पृ. ३३४) । यसर्थ पाठ्यांश तयार पार्दा यस खण्डलाई यथेष्ट सूचनामूलक बनाउनु पर्दछ । पाठ्यांश भनेको अध्ययन गर्नुपर्ने विषयको रूपरेखा हो (सिंह, सन् २०१५, पृ.९६) । नेपाली भाषा शिक्षण पाठ्यांशको पाठ्यांश परिचय खण्डमा यसप्रकारका सूचना दिइएको छ । यसमा प्रस्तुत पाठ्यांश त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत अधिस्नातक तहको सेमेस्टर प्रणालीको प्रथम सेमेस्टरमा आधारित नेपाली शिक्षा विषयमा विशिष्टीकरण गर्न चाहने विद्यार्थीहरुका लागि तयार पारिएको र नेपाली मूल विषय लिई स्नातक उत्तीर्ण विद्यार्थीले पढ्न सक्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । त्यसैगरी यसमा पाठ्यवस्तुको सङ्क्षिप्त विवरण पनि दिइएको छ र पाठ्यांशको अध्ययनपश्चात् विद्यार्थीमा पाठ्यक्रमअनुरुप पाठ्यपुस्तकको निर्माण गरी शिक्षण योजना र सामग्री निर्माण एवम् तत्सम्बन्धी प्रयोगको ज्ञान, सिप आर्जन गर्ने अपेक्षा राखिएको कुरा उल्लेख छ (शिक्षाशास्त्र सङ्काय, २०८०, पृ. २४७) । यो पाठ्यक्रम सम्बन्धित तहका विद्यार्थीहरूमा नेपाली भाषा शिक्षणको ज्ञान र कौशल आर्जन गर्ने उद्देश्यले तयार पारिएको देखिन्छ ।

उक्त पाठ्यांश परिचय खण्डको अध्ययन गर्दा पाठ्यक्रमको सिद्धान्तअनुसार पाठ्यांश परिचय खण्डमा समावेश हुनुपर्ने कुराहरु समावेश गरिएको देखिन्छ र यो सूचनामूलक पनि छ । तर यस कार्यक्रममा सहभागी हुन नेपाली मूल विषय लिई स्नातक तह उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थी मात्र भनिएको छ कुन कुन सङ्कायबाट उत्तीर्ण भन्ने स्पष्ट पारिएको छैन । पाठ्यांश निर्माणका विधि र प्रक्रियाको चर्चा

पनि गरिएको छैन । साथै पाठ्यांशका उल्लेख्य विशेषता र सीमाको पनि चर्चा गरिएको देखिदैन । तसर्थ पाठ्यांशमा उल्लिखित कुरालाई समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

उद्देश्य

पाठ्यक्रमको महत्त्वपूर्ण अङ्गको रूपमा उद्देश्यलाई लिइएको हुन्छ । यसलाई पाठ्यक्रमको केन्द्रीय तत्त्व पनि मानिन्छ । यसकै आधारमा अन्य तत्त्वहरू निर्देशित हुन्छन् । लक्ष्य र उद्देश्य एकआपसमा अन्तर्सम्बन्धित हुनु पर्दछ (वुलकक, सन् २००६, पृ. १२) । विद्यार्थीमा हासिल हुने ज्ञान, सिप, अभिवृत्ति नै उद्देश्य हो । यो स्पष्ट, सरल, व्यावहारिक, मापनीय, क्रमबद्ध र निर्धारित समयसीमाभित्र सकिने खालको हुनुपर्दछ (शर्मा र पौडेल, २०६०, पृपृ. ३३४-३३५) । पाठ्यक्रम निर्माताले सिकारू, समाज र संस्कृतिसँगै विषयवस्तुको विश्लेषण गरेर उद्देश्यको निर्धारण गर्नुपर्दछ (टाबा, सन् १९६२, पृ.९९) । उद्देश्यअन्तर्गत यस पाठ्यांशमा साधारण उद्देश्य र विशिष्ट उद्देश्यको उल्लेख गरिएको छ । यसका आधारमा तहगत उद्देश्य तयार पारिन्छ । तहगत उद्देश्य भने उल्लेख गरिएको छैन लामो समयपछि पूरा हुने उद्देश्यलाई साधारण र छोटो समयमै पुरा हुने उद्देश्यलाई विशिष्ट उद्देश्य भनिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०७५, पृ. ६२) । पाठ्यांशमा रहेका साधारण र विशिष्ट उद्देश्य यसप्रकार रहेका छन् :

साधारण उद्देश्य

लामो समयमा पूरा हुने पाठ्यक्रमका उद्देश्यलाई साधारण उद्देश्य भनिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६८, पृ. ६२) । शिक्षामा अधिस्नातक तहको नेपाली शिक्षा विषयअन्तर्गत पहिलो सेमेस्टरको नेपाली भाषा शिक्षण-१ पाठ्यांशका साधारण उद्देश्यहरू यसप्रकार छन् (शिक्षाशास्त्र सङ्काय, २०८०, पृ. २४७) :

- भाषा पाठ्यक्रमका प्रकारगत विशेषता र तिनका ढाँचासँग परिचित हुँदै पाठ्यक्रम निर्माणको कौशल अभिवृद्धि गर्ने,
- पाठ्यक्रमअनुरुपताका आधारमा विद्यालय तहका नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको अध्ययन र मूल्याङ्कन प्रक्रियासँग परिचित गराउने,
- आन्तरिक र बाह्य विशेषताका आधारमा आधारभूत वा माध्यमिक तहका नेपाली भाषा पाठ्यपुस्तकको अध्ययन गर्ने दक्षता आर्जन गर्ने,
- अध्यापन योजनाका विविध प्रकारसँग परिचित भई नेपाली भाषा शिक्षणमा तिनको सन्दर्भअनुकूल उपयोग गर्ने सिप पहिल्याउने र
- नेपाली भाषा शिक्षणमा प्रयुक्त हुने शिक्षण सामग्रीको परिचय, प्रकार र ढाँचा पहिल्याई तिनको निर्माण र प्रयोग गर्ने कलामा अभ्यस्त हुने ।

माथिका सबै साधारण उद्देश्य विषयवस्तुअनुसार उपयुक्त छन् । उल्लिखित साधारण उद्देश्यमा प्रयुक्त विविध, क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, परिचित गराउने, आर्जन गर्ने, पहिल्याउने र अभ्यस्त हुने जस्ता क्रियापदावलीले उद्देश्यलाई मापनीयता कायम गर्न अप्ठ्यारो भए पनि साधारण उद्देश्यको रूपमा भने समावेश गर्नु उपयुक्त नै देखिएको छ । साधारण उद्देश्य स्पष्ट र व्यावहारिक देखिन्छन् ।

विशिष्ट उद्देश्य र पाठ्यविषय

यस पाठ्यांशमा विशिष्ट उद्देश्य र पाठ्यविषय सँगसँगै समावेश गरिएको छ । विशिष्ट उद्देश्य भनेका छोटो समयमा पूरा हुने र साधारण उद्देश्य प्राप्तिमा चरणबद्ध सहयोग पुऱ्याउने सटिक उद्देश्यहरु हुन् । विशिष्ट उद्देश्यहरु स्पष्ट, सरल, सुबोध र व्यावहारिक हुनुका साथै स्तरयुक्त, दर्शनीय, मापनीय र समयमै पूरा हुने खालका हुनुपर्दछ (शर्मा र पौडेल, २०६०, पृ. २३५) । त्यस्तै पाठ्यवस्तु उद्देश्य खण्डमा निर्देशित अपेक्षा उपलब्धि क्षेत्रका मर्मका सीमामा बाँधिएर क्रमबद्ध रुपमा प्रस्तुत गरिएको हुनुपर्दछ । पाठ्यवस्तु विद्यार्थीको रूचि, स्तर, आवश्यकता, पृष्ठभूमि र क्षमताअनुरुप शैक्षणिक र मनौवैज्ञानिक अनुक्रममा बाँधिएको हुनुपर्दछ । यस विषयमा समाविष्ट विशिष्ट उद्देश्य र पाठ्यविषयको एकाइगत विश्लेषण यसप्रकार गरिएको छ :

तालिका १

नेपाली भाषापाठ्यक्रमको अध्ययन

विशिष्ट उद्देश्य	पाठ्यविषय
भाषापाठ्यक्रमको परिचय दिई पाठ्यक्रम र पाठ्यांशबिचको भिन्नता छुट्याउन,	एकाइ एक : नेपाली भाषापाठ्यक्रमको अध्ययन (१०+१० ≠ २०)
प्रकारगत आधारमा भाषापाठ्यक्रमका विशेषता केलाउन,	१.१ भाषापाठ्यक्रमको परिचय
	१.२ पाठ्यक्रम र पाठ्यांश
भाषापाठ्यक्रम निर्माणका सामान्य सिद्धान्तहरूको चर्चा गर्न,	१.३ भाषापाठ्यक्रमका प्रकार
	१.३.१ पद्धतिनिष्ठता
भाषापाठ्यक्रमको ढाँचागत स्वरूप तयार पार्न,	१.३.२ प्रबन्धनिष्ठता
विद्यालय तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रमको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि केलाउन,	१.३.३ प्रयोजनपरकता
माध्यमिक तहका निर्धारित नेपाली भाषापाठ्यक्रमहरूको अध्ययन गरी तिनका विशेषता औँल्याउन,	१.४ भाषापाठ्यक्रम निर्माणका सामान्य सिद्धान्तहरू
	१.५ भाषापाठ्यक्रमको ढाँचा
आधारभूत तह (कक्षा ६, ७ र ८) को नेपाली भाषापाठ्यक्रमको अध्ययन गरी तिनका विशेषता निर्धारण गर्न ।	१.६ विद्यालय तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रमको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि
	१.७ माध्यमिक तहका नेपाली भाषापाठ्यक्रम (वि.सं. २०२८, २०५५, २०६४ र २०७८) को अध्ययन
	१.८ आधारभूत तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रम (२०७७) को अध्ययन

तालिकाअनुसार नेपाली भाषाशिक्षणको यस एकाइले नेपाली भाषापाठ्यक्रमको आधारभूत ज्ञान दिन खोजेको छ । यस एकाइमा सातओटा उद्देश्य र ती उद्देश्य पूरा गर्न आठओटा पाठ्यविषय राखिएको छ । यसमा भाषापाठ्यक्रमको परिचय र प्रकार, भाषापाठ्यक्रम निर्माणका सामान्य सिद्धान्तहरू,

भाषापाठ्यक्रमको ढाँचा, विद्यालय तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रमको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, माध्यमिक तह र आधारभूत तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रमको अध्ययनबारे चर्चा गरिएको छ । माथि उल्लिखित यस पहिलो एकाइमा समाविष्ट अधिकांश उद्देश्य मापनीय र स्पष्ट छन् । तर सामान्य सिद्धान्तहरुको चर्चा गर्न र विशेषता औँल्याउन जस्ता क्रियापदावलीको पनि प्रयोग गरिएको देखिन्छ । त्यसैगरी भाषापाठ्यक्रमका प्रकारमा प्रस्तुत गरिएको पद्धतिनिष्ठता, प्रबन्धनिष्ठता र प्रयोजनपरकता मात्र भनेर उल्लेख गर्दा विद्यार्थी अलमलमा पर्ने देखिन्छ । त्यसलाई पद्धतिनिष्ठताको आधार, प्रबन्धनिष्ठताको आधार र प्रयोजनपरकाताको आधार भनेर उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुने देखिन्छ । माध्यमिक तहको निर्धारित नेपाली भाषापाठ्यक्रमको अध्ययन भनिएको छ तर माध्यमिक तह कुन कुन कक्षा हो स्पष्ट किटान गरिएको छैन । यस पाठ्यांशको मक्सदअनुसार कक्षा छदेखि दश भए तापनि प्रष्ट पारिएको छैन जुन प्रष्ट पार्नु आवश्यक देखिन्छ । उद्देश्य खण्डमा आधारभूत तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रम कक्षा ६, ७ र ८ भनी उल्लेख भए तापनि पाठ्यविषय खण्डमा आधारभूत तह मात्र भनेर अन्योल सिर्जना गरेको देखिन्छ । पाठ्यांशमा समावेश गरिएका विषयवस्तुको स्तरण मिलेको नै देखिन्छ तर भाषापाठ्यक्रमको परिचय र भाषापाठ्यक्रमका प्रकारपछि पाठ्यक्रम र पाठ्यांशको भिन्नता राख्दा अझ उपयुक्त हुने देखिन्छ । पहिला आधारभूत तहको पाठ्यक्रमको अध्ययन गराइसकेपछि माध्यमिक तहको पाठ्यक्रम अध्ययन गराउनु तहगत आधारमा पनि उपयुक्त हुने भएकाले त्यो क्रम मिलेको देखिँदैन । तसर्थ स्तरणको सिद्धान्तअनुसार तहगत र कक्षागत रुपमा विषयवस्तु राख्नुपर्ने देखिन्छ । त्यसैगरी पाठ्यविषय खण्डमा एकाइ एकको शीर्षकपछि कोष्ठकमा १०+१०=२० भनेर पाठघन्टीलाई राखिएको छ तर यसलाई पाठघन्टी भनेर स्पष्ट किटान नभएकाले यो पाठघन्टी हो वा अङ्कभार हो भनेर अलमल पर्ने देखिन्छ । तसर्थ पाठघन्टी र अङ्कभार पनि स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका २

नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको अध्ययन

विशिष्ट उद्देश्य	पाठ्यविषय
भाषापाठ्यपुस्तकको परिचय दिन,	एकाई दुई : नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको अध्ययन
भाषापाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको अन्तर्सम्बन्ध ठम्याउन,	(१०+१० = २०)
भाषा र अन्य विषयका पाठ्यपुस्तकको भिन्नता छुट्याउन,	२.१ भाषा पाठ्यपुस्तकको परिचय
भाषापाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य विशेषता औँल्याउन,	२.२ भाषापाठ्यक्रमर भाषापाठ्यपुस्तकको अन्तर्सम्बन्ध
परम्परागत आधुनिक भाषा र पाठ्यपुस्तकको अन्तर	२.३ भाषापाठ्यपुस्तक र अन्य पाठ्यपुस्तक
छुट्याउन,	२.४ भाषापाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य विशेषता
भाषापाठ्यपुस्तक निर्माणका आधारको चर्चा गर्न,	२.६ परम्परागत र आधुनिक भाषापाठ्यपुस्तक
नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि बताउन,	२.७ भाषापाठ्यपुस्तक निर्माणका आधारहरू
आन्तरिक र बाह्य विशेषताका आधारमा माध्यमिक तहका	२.८ नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि
निर्धारित नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको अध्ययन गर्न,	२.९ माध्यमिक तहका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकहरूको
आधारभूत तहअन्तर्गत कक्षा ६, ७ र ८ का वर्तमान	(वि.सं. २०२८, २०५५. २०६४ र २०७८) को अध्ययन
नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको अध्ययन गरी तिनका	२.१० आधारभूत तह (६, ७ र ८) का वर्तमान नेपाली
विशेषता औल्याउन ।	भाषापाठ्यपुस्तकको अध्ययन

तालिकाअनुसार यस एकाइले नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकका बारेमा आधारभूत ज्ञान दिन खोजेको देखिन्छ । यस एकाइमा नौ ओटा विशिष्ट उद्देश्य र दश ओटा पाठ्यविषय समावेश गरिएको छ । यसमा भाषापाठ्यपुस्तकको परिचय, भाषापाठ्यक्रम र भाषापाठ्यपुस्तकको अन्तर्सम्बन्ध, भाषापाठ्यपुस्तक र अन्य पाठ्यपुस्तक, भाषापाठ्यपुस्तकका आन्तरिक र बाह्य विशेषता, भाषापाठ्यपुस्तक निर्माणका आधारहरु, नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि, माध्यमिक तथा आधारभूत तहका पाठ्यपुस्तकको अध्ययन जस्ता पाठ्यविषयहरु समावेश गरिएको छ । यस एकाइमा ठम्याउन, औँल्याउन र अध्ययन गर्न जस्ता क्रियापदावलीले उद्देश्यलाई अमापनीय बनाउनुका साथै अस्पष्ट बनाएका छन् । भाषापाठ्यपुस्तकका निर्माणका आधार र आधारभूत तहका पाठ्यपुस्तको अध्ययनका आधारबारे थप विस्तृति दिनुपर्ने देखिन्छ । नेपाली भाषापाठ्यपुस्तक निर्माणमा देखिएका समस्याबारे पनि चर्चा गर्नुपर्ने देखिन्छ । समाविष्ट पाठ्यवस्तुको स्तरण मिलेको देखिन्छ । यस एकाइमा समाविष्ट उद्देश्य र पाठ्यविषय उपयुक्त नै देखिन्छ । यस एकाइमा एकाइ शीर्षसँगै कोष्ठकमा राखिएको १०+१०=२० अङ्कले पनि पाठघन्टी र अङ्कभारबारे स्पष्ट सङ्केत नगरेकाले स्पष्ट रुपमा व्यवस्थापन गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै पाठघन्टी पनि १०+१०=२० ले भन्न खोजेको कुरा स्पष्ट पार्नुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका ३

अध्यापन योजना निर्माण

उद्देश्य	पाठ्यविषय
अध्यापन योजनाको परिचय दिई त्यसको प्रयोजन बताउन,	***एकाइ तीन : अध्यापन योजना निर्माण (७+७ = १४)***
वार्षिक योजना, कार्ययोजना र एकाइ योजनाको पचियसहित ती योजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्न,	३.१ अध्यापन योजनाको परिचय र प्रयोजन ३.२ वार्षिक योजनाको परिचय र निर्माण ३.३ कार्ययोजनाको परिचय र निर्माण
विविध विधा र भाषातत्त्वमा आधारित भई दैनिक पाठयोजना र लघु पाठ योजना निर्माण गरी तदनुकूल शिक्षण गर्न	३.४ एकाइ योजनाको परिचय र निर्माण ३.५ पाठयोजनाको परिचय, निर्माण र प्रयोग ३.५.१ दैनिक पाठयोजनाको परिचय ३.५.२ दैनिक पाठयोजना निर्माण र प्रयोग ३.५.३ लघु पाठयोजनाको परिचय ३.५.४ लघु पाठयोजना निर्माण र प्रयोग

तालिकाअनुसार यस एकाइमा भाषा शिक्षण गर्दा आवश्यक पर्ने विभिन्न योजनाहरुको चर्चा गरिएको देखिन्छ । अध्यापन योजना शिक्षकले प्रभावकारी एवम् उद्देश्यपूर्ण शिक्षण सिकाइ कार्यकलाप सञ्चालन गर्नका लागि निर्माण गरिन्छ । यस एकाइमा तीनओटा उद्देश्य राखेर त्यसलाई पाँचओटा पाठ्यविषयमा विषयवस्तुलाई व्यस्थापन गरिएको छ । यसमा अध्यापन योजनको परिचय र प्रयोजन, वार्षिक कार्ययोजना, कार्ययोजना, एकाइ योजना र पाठयोजनाको परिचय र निर्माण जस्ता

पाठ्यविषय राखिएको छ । यसको पठनपाठनका लागि चौध पाठघन्टी छुट्याइएको छ । विशिष्ट उद्देश्यहरु मापनीय देखिन्छन् र उद्देश्य पूरा गर्न राखिएका पाठ्यविषय पनि उपयुक्त नै देखिएका छन् । पाठ्यवस्तुको स्तरण सरलदेखि जटिलको क्रममा व्यवस्थित गरिएको छ । यस एकाइमा दैनिक कार्यतालिकाको निर्माण र प्रयोग पनि समावेश गरिएको देखिदैन जुन समावेश गर्नुपर्ने देखिन्छ । उक्त पाठ्यविषयलाई पूरा गर्न चौध पाठघन्टीको व्यवस्था गरिएको छ । तर यसलाई खालि एकाइ शीर्षकको पछाडि कोष्ठकमा ७+७=१४ उल्लेख गरिएको छ जसले स्पष्ट रुपमा के सङ्केत गर्न खोजेको हो स्पष्ट देखिँदैन । यस एकाइको अङ्कभार कति हो भन्ने पनि उल्लेख गरेको देखिँदैन । त्यसैले एकाइ अङ्कभार पनि तोक्नुपर्ने देखिन्छ ।

तालिका ४

शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोग

उद्देश्य	पाठ्यविषय
शिक्षण सामग्रीको परिचय दिई नेपाली भाषा शिक्षणमा यसको आवश्यकता औंल्याउन, शिक्षण सामग्रीको परिचयसहित नेपाली भाषा शिक्षणका लागि सामग्री (श्रव्य, दृश्य, श्रव्यदृश्य, स्पर्श, पाठ्य, मौखिक, स्थानीय) को सङ्कलन, निर्माण र पाठ्यवस्तुअनुकूल प्रयोग प्रक्रिया निर्धारण गर्न, नेपाली शिक्षणमा उपयोग गर्न सकिने नवीनतम शिक्षण प्रविधि (कम्प्युटर, मोबाइल, टिम्स, जुम र गुगल मिट) को परिचय दिन ।	***एकाइ चार : शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोग (५+५ = १०)*** ४.१ शिक्षण सामग्रीको परिचय ४.२ नेपाली भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको आवश्यकता ४.३ नेपाली भाषा शिक्षणमा प्रयोग गर्न सकिने शिक्षण सामग्रीका प्रकार ४.३.१ श्रव्य सामग्रीको परिचय, सङ्कलन, निर्माण र प्रयोग ४३.२ दृश्य सामग्रीको परिचय, सङ्कलन, निर्माण र प्रयोग ४.३.३ श्रव्यदृश्य सामग्रीको परिचय, सङ्कलन, निर्माण र प्रयोग ४.३.४ मौखिक परिचय, सङ्कलन प्रयोग सामग्रीको निर्माण र प्रयोग ४.३.५ स्पर्श सामग्रीको परिचय, सङ्कलन, निर्माण र प्रयोग ४.३.६ पाठ्य सामग्रीको परिचय, सङ्कलन, निर्माण र प्रयोग ४.३.७ स्थानीय सामग्रीको परिचय, सङ्कलन, निर्माण र प्रयोग ४.४ नेपाली शिक्षणमा उपयोग गर्न सकिने नवीन शिक्षण प्रविधिको परिचय र प्रयोग ४.४.१ कम्प्युटर र मोबाइल प्रविधिको परिचय र प्रयोग ४.४.२ प्रयोग टिम्स, जुम र गुगल मिटको प्रयोग

तालिकाअनुसार यस एकाइमा शिक्षण सामग्रीको निर्माण र प्रयोगसम्बन्धमा चर्चा गरिएको देखिन्छ । तीनओटा विशिष्ट उद्देश्य निर्धारण गरी उक्त उद्देश्य पूरा गर्नका लागि चारओटा पाठ्यविषयको व्यवस्था गरिएको छ । यसमा शिक्षण सामग्रीको परिचय, नेपाली भाषा शिक्षणमा शिक्षण सामग्रीको आवश्यकता, नेपाली भाषा शिक्षणमा प्रयोग गर्न सकिने शिक्षण सामग्रीका प्रकार र नेपाली भाषा

शिक्षणमा उपयोग गर्न सकिने नवीनतम शिक्षण प्रविधिको परिचय र प्रयोगबारे चर्चा गरिएको छ । उद्देश्य पूरा गर्न पाठ्यविषय पर्याप्त नै देखिन्छन् । उद्देश्यमा आवश्यकता औँल्याउन र प्रक्रिया निर्धारण गर्न जस्ता शब्दावलीले उद्देश्यको मापनीयतामा कठिनाइ उत्पन्न गरेको छ । पाठ्यांशमा 'टिम्स, जुम र गुगल मिटको प्रयोग' मात्र राखिएको छ जसलाई टिम्स, जुम र गुगल मिटको परिचय र प्रयोग बनाउनुपर्ने देखिन्छ । उक्त पाठ्यांशलाई पूरा गर्न दश पाठघन्टीको व्यवस्था गरिएको छ । पाठ्यांशमा पाठघन्टी भनेर उल्लेख नगरी खालि एकाइ शीर्षकको पछाडि कोष्ठकमा ५+५=१० मात्र उल्लेख गरिएकाले यसले अङ्कभार वा पाठघन्टी के सङ्केत गर्न खोजेको हो स्पष्ट देखिँदैन । उक्त कुरा स्पष्ट गर्नु जरूरी छ । साथै एकाइ अङ्कभार पनि उल्लेख गर्नुपर्ने देखिन्छ । यस एकाइमा भाषा शिक्षणमा प्रयोगमा ल्याउन सकिने स्थानीय सामग्रीदेखि आधुनिक नवीनतम प्रविधिहरु कम्प्युटर, मोबाइल, टिम्स, जुम र गुगल मिटका बारेमा पनि चर्चा गरिएको हुनाले नेपाली भाषा शिक्षणलाई स्थानीय सामग्रीसँग जोड्नुका साथै आधुनिक प्रविधिमैत्री शिक्षणका बारेमा पनि शिक्षकलाई योग्य बनाउने प्रयास गरिएको देखिन्छ ।

यसप्रकार पाठ्यविषयलाई चारओटा एकाइमा विभाजन गरी नेपाली भाषा शिक्षणका लागि आवश्यक विषयवस्तुको व्यवस्थापन गरिएको देखिन्छ । पाँच ओटा साधारण उद्देश्य र बाइस ओटा विशिष्ट उद्देश्य पूरा गर्नका लागि पाठ्यवस्तुलाई छनोट र स्तरणको सिद्धान्तलाई ख्याल गरी पाठ्यविषय व्यवस्थापन गरिएको छ । यसरी हेर्दा पाठ्यविषय खण्डमा समाविष्ट कुराहरु उपयुक्त नै देखिएका छन् ।

शिक्षण प्रक्रिया

पाठ्यक्रमको लक्ष्य हासिल गर्नका लागि विषयवस्तु कसरी शिक्षण गर्ने भन्ने कुराको सूचनालाई शिक्षण प्रक्रिया भनिन्छ । उचित शिक्षण विधिको अभावमा सान्दर्भिक उद्देश्य, महत्त्वपूर्ण विषयवस्तु र उपयुक्त मूल्याङ्कनका साधन पनि निरर्थक हुन्छन् (निकोलास र निकोलास, सन् १९७२, पृ. ५७) । त्यसकारण पाठ्यक्रमलाई कार्यान्वयन गर्ने महत्त्वपूर्ण तत्त्वको रूपमा शिक्षण प्रक्रियालाई लिइन्छ । शिक्षण विधि, शिक्षण सामग्री र शिक्षण कार्यकलापहरुको समग्र रुपलाई शिक्षण प्रक्रिया भनिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०, पृ. ३३५) । पाठ्यवस्तुलाई उद्देश्यानुरुप शिक्षण गर्नका लागि आवश्यक पर्ने शिक्षण पद्धति, विधि, प्रविधि र सामग्रीहरुलाई शिक्षण प्रक्रिया शीर्षकमा व्यवस्थित गरिएको हुन्छ । यस पाठ्यांशमा शिक्षण प्रक्रियालाई प्रायोगिक क्रियाकलाप र शिक्षण प्रविधि भनिएको छ । यसलाई पनि साधारण र विशिष्ट प्रविधि भनी दुई भागमा विभाजन गरिएको छ । साधारण शिक्षण प्रविधिअन्तर्गत प्रत्येक एकाइमा आवश्यकताअनुसार शिक्षकद्वारा सम्बन्धित विषयवस्तुको प्रस्तुति, व्याख्यान, छलफल, प्रश्नोत्तर गराई विद्यार्थीहरूलाई तत्सम्बन्धी अभ्यास गर्न लगाइने छ भनेर समग्र पाठ्यांशको प्रविधिको बारेमा चर्चा गरिएको छ भने विशिष्ट प्रविधि अन्तर्गत प्रत्येक एकाइका लागि गरिने प्रायोगिक कार्य र क्रियाकलापको उल्लेख गरिएको छ (शिक्षाशास्त्र सङ्काय, २०८०, पृ. २५१ - २५५) । विशिष्ट शिक्षण प्रविधिको चर्चा यसप्रकार गरिएको छ :

तालिका ५

प्रायोगिक कार्य

क्रस.	एकाइ	प्रायोगिक कार्य
१	एकाइ एक : नेपाली भाषापाठ्यक्रमको अध्ययन (१०)	एकल कार्यका रूपमा भाषापाठ्यत्रमको ढाँचाअनुरूप कुनै विधाको नमुना पाठ्यक्रम निर्माण र कक्षाप्रस्तुति युगल कार्यका रूपमा भाषापाठ्यत्रमको ढाँचाअनुरूप कुनै कक्षाको नमुना पाठ्यक्रम निर्माण र प्रतिनिधिमूलक प्रस्तुति, नेपाली भाषापाठ्यक्रम.(वि.सं. २०२८ पूर्व) का गतिविधि समेट्ने गरी समूहगत गोष्ठीपत्र निर्माण र कक्षाप्रस्तुति, समूह कार्यका रूपमा माध्यमिक तहको नेपाली भाषापाठ्यक्रम (वि.सं.२०२८ र २०७८) मा समाविष्ट विधाको क्षेत्र र पाठ्यवस्तुको तुलनात्मक अध्ययन, प्रस्तुति र अन्तर्क्रिया, परियोजना कार्यका रूपमा आधारभूत तहको कुनै कक्षा (६, ७ र ८) का नेपाली पाठ्यत्रमको समूहगत अध्ययन र प्रस्तुति
२	एकाइ दुई : नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको अध्ययन (१०)	वैयक्तिक कार्यका रूपमा भाषापाठ्यपुस्तक निर्माणको ढाँचाअनुरूप निश्चित कक्षाका लागि कुनै विधाको नमुना पाठनिर्माण, प्रस्तुति र टिप्पणी, ससाना समूहमा भाषापाठ्यपुस्तक निर्माणको ढाँचाअनुरूप फरकफरक कक्षाका लागि नमुना पाठ्यपुस्तक निर्माण, प्रस्तुति र छलफल, समूह कार्यका रूपमा आधारभूत तह (कक्षा ६, ७ र ८) को कुनै कक्षाको वर्तमान नेपाली पाठ्यपुस्तकको समीक्षा र नमुना प्रस्तुति, भाषापाठ्यपुस्तकका आन्तरिक विशेषताका शीर्षकलाई समूहगत रूपमा छुट्याई माध्यमिक तह (कक्षा ९ र १०) का वर्तमान नेपाली पाठ्यपुस्तकमा आधारित अध्ययनपत्रको नमुना निर्माण र प्रस्तुति ।
३	एकाइ तीन : अध्यापन योजना निर्माण (७)	समूहगत छलफल गरी अध्यापन योजना र वार्षिक क्यालेन्डरको रूपरेखा निर्माण, कार्ययोजना र एकाइ योजना निर्माणको ढाँचा र प्रयोगसन्दर्भमा ससानो समूहमा छलफल, वैयक्तिक रूपमा कार्ययोजना र एकाइ योजनाको नमुना निर्माण र कक्षा प्रस्तुति, विविध विधा र भाषातत्त्वमा आधारित दैनिक पाठयोजना र लघु पाठयोजनाका ढाँचा निर्माण, निर्मित पाठयोजनाबारे सहपाठी साथीबिच अन्तर्क्रिया र सुझाव आदानप्रदान, लघु पाठयोजनाअनुरूप नमुना शिक्षणको अभ्यास ।
४	एकाइ चारः शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोग (५)	विधाको प्रकृति र भाषातत्त्वअनुरूप शिक्षण सामग्री (श्रव्य, दृश्य, श्रव्यदृश्य, स्पर्श, पाठ्य, मौखिक, स्थानीय) को सङ्कलन र निर्माणको व्यक्तिगत अभ्यास, सङ्कलित र निर्मित शिक्षण सामग्रीको पाठ्यवस्तु अनकूल प्रतिनिधिमूलक प्रयोग प्रस्तुति र पारस्परिक सुझाव, भाषा शिक्षणका सम्भाव्य नवीन शिक्षण प्रविधि शीर्षकमा समूहगत गोष्ठीपत्र लेखन, प्रस्तुति र छलफल ।

तालिकाअनुसार विशिष्ट शिक्षण प्रविधिको प्रायोगिक कार्यका लागि एकल कार्य, युगल कार्य वा समूहगत कार्य र परियोजना कार्यका रुपमा कार्यको विभाजन गरिएको देखिन्छ । एकाइ एकका लागि दश पाठघन्टी छुट्याएर प्रायोगिक कार्यका रुपमा पाँचओटा प्रायोगिक कार्यहरु दिइएको छ । यस एकाइका लागि एउटा एकल कार्य बाँकी चारओटा समूहगत कार्यका रुपमा दिइएको छ । एकाइ दुईका लागि पाठघन्टी दश छुट्याएर चारओटा प्रायोगिक कार्यहरु छुट्याएको छ । यसमा एउटा वैयक्तिक र तीनओटा समूहगत कार्य दिइएको छ । एकाइ तीनमा वैयक्तिक र समूहगत रुपमा छओटा प्रायोगिक कार्यहरु दिएर सात पाठघन्टी छुट्याइएको छ । त्यसैगरी एकाइ चारमा व्यक्तिगत र समूहगत रुपमा गर्नुपर्ने गरी तीनओटा प्रायोगिक कार्य दिई पाँच पाठघन्टी छुट्याइएको छ । यसबाट विद्यार्थीहरु एक्लै र समूहगत रुपमा समस्याको समाधान गर्न सक्ने क्षमताको विकास हुने देखिन्छ । यसमा विद्यार्थीको विद्यालय तहमा गराइने सुनाइ, बोलाइ सिपको विकास कसरी गराउने भन्ने कुराको परियोजना कार्य पनि समावेश गरेको भए अझ प्रभावकरी हुने देखिन्छ । साथै उक्त कार्यहरुको तयारी प्रस्तुतीकरणले विद्यार्थीहरुमा भाषा शिक्षण कौशलको विकास गराउने देखिएको छ ।

तालिका ६ अनुसार विशिष्ट शिक्षण प्रविधिका क्रियाकलापलाई एकाइगत रुपमा व्यवस्थित गरिएको देखिन्छ । एकाइ एक शिक्षण गर्दा चारओटा क्रियाकलाप विद्यार्थीलाई गराउनुपर्ने व्यवस्था गरिएको छ । एकाइ दुईमा चारओटा, एकाइ तीनमा छओटा र एकाइ चारमा तीनओटा क्रियाकलापहरु राखिएको छ । यी क्रियाकलापहरुमा समग्र पाठ्यविषयलाई समेट्ने प्रयास गरिएको छ । क्रियाकलापहरु अध्ययन गर्दा विद्यार्थीलाई सक्रिय बनाउने र पाठ्यविषयको अध्ययनमा रूचि जगाउन सक्ने देखिन्छन् । विद्यार्थीहरुलाई एकाइ एकमा पाठ्यक्रमको तुलना गर्न लगाउने, परियोजना कार्यका रुपमा पाठ्यक्रमको ढाँचा तयार पार्न लगाउने, पाठ्यक्रमको अध्ययन गरी प्रतिवेदन तयार पार्न लगाउने, पाठ्यक्रमको उपलब्धि केलाउन लगाउने जस्ता क्रियाकलाप राखिएको छ । एकाइ दुईमा गृहकार्य गर्न लगाउने, नमुना पाठ बनाउन लगाउने, पाठ्यक्रमको तुलनात्मक अध्ययन गर्न लगाउने, अध्ययन पत्र लेख्न लगाउने र एकाइ तीनमा वार्षिक क्यालेन्डरको रुपरेखा तयार पार्न लगाउने, कार्ययोजना, एकाइ योजना, पाठयोजना र लघु पाठयोजना बनाई सहपाठीहरुसँग छलफल गर्न लगाउने जस्ता क्रियाकलाप राखिएको छ । एकाइ चारमा शिक्षण सामग्रीको आवश्यकता बुझी विधाको प्रकृति र भाषातत्त्वअनुरुप शिक्षण सामग्री सङ्कलन, निर्माण र प्रयोग गर्ने तरिकाबारे छलफल गर्न लगाउने जस्ता क्रियाकलाप समेटिएको छ ।

यसरी यस पाठ्यांशमा प्रयुक्त व्याख्यान, प्रश्नोत्तर, छलफल तथा गृहकार्य, कक्षाकार्य, परियोजना कार्यको प्रस्तुतीकरण जस्ता साझा क्रियाकलापलाई साधारण र कुनै निश्चित एकाइअन्तर्गतका पाठ्यवस्तु अध्यापन गर्न प्रयोग गरिने शिक्षण प्रविधिलाई विशिष्ट शिक्षण प्रविधिअन्तर्गत राखिएको छ । पाठ्यांशमा उल्लेख गरिएका सबै विशिष्ट क्रियाकलाप विद्यार्थी केन्द्रित छन् । विशिष्ट शिक्षण प्रविधिमा विद्यार्थीहरूलाई विभिन्न क्रियाकलापमा संलग्न गराइने कुरा उल्लेख छ । विद्यार्थीलाई उत्प्रेरणा जगाउने र विषयको ज्ञानलाई जाँच्ने जस्ता क्रियाकलाप समावेश गरिएको छैन । यसका साथै विद्यार्थीले कक्षामा सिकेका कुरालाई आफ्नो व्यावहारिक जीवनको कहाँनेर प्रयोग हुनसक्छ त भन्ने क्रियाकलापलाई पनि समावेश गर्न सकेमा शिक्षण क्रियाकलाप अझ प्रभावकारी हुने देखिन्छ ।

तालिका ६

शिक्षण क्रियाकलाप

एकाइ	क्रियाकलाप
एक	पद्धतिनिष्ठ, प्रबन्धनिष्ठ र प्रयोजनपरक पाठ्यक्रमबिच तुलना गरी प्राप्त निष्कर्ष प्रतिनिधि विद्यार्थीलाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउने, विद्यार्थीलाई परियोजना कार्यका रूपमा भाषापाठ्यक्रमको ढाँचा अनुरूप कुनै विधा वा कक्षाको नमुना पाठ्यक्रम निर्माण गरी कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउने, त्यसपछि सहभागीका बिचमा परस्पर छलफल गराई पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने, वि.सं. २०२८ पूर्वका नेपाली भाषा पाठ्यक्रमका गतिविधि समेटेर तयार पारिएको नमुना प्रतिवेदन कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाई समूहगत छलफल गराउने र अन्त्यमा सबलीकरणका लागि सुझाव दिने, माध्यमिक तहका नेपाली भाषा पाठ्यक्रम (वि.सं.२०२८ र २०७८) मा समावेश गरिएका विधाको क्षेत्र र पाठ्यवस्तुका विशेषताको तुलना गरी त्यसको निष्कर्ष कक्षामा प्रस्तुत गर्न निर्देशन दिने र केही विद्यार्थीको नमुना प्रस्तुतिपछि पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने । कक्षाका समग्र विद्यार्थीलाई तीन समूहमा बाँडी प्रत्येक समूहलाई आधारभूत तह (वि.सं.२०७७) अन्तर्गत कुनै कक्षाको नेपाली पाठ्यक्रमको उपलब्धि केलाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउने ।
दुई	२.१ देखि २.६ सम्मको पाठ्यांश गृहकार्यका रूपमा दिई केही विद्यार्थीको कक्षाप्रस्तुतिलाई आधार बनाई हौसला बढाउन अभिप्रेरणा प्रदान गर्ने, भाषापाठ्यपुस्तक निर्माणका आधारमा निश्चित तह वा कक्षाका लागि नमुना पाठ बनाई समूहगत रूपमा सेमिनार गर्न निर्देशन दिने र आवश्यकताअनुसार पुनर्बल प्रदान गर्ने, माध्यमिक तह (वि. सं. २०२८ र २०६४) का नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकका आन्तरिक विशेषताका शीर्षकलाई समूहगत रूपमा छुट्याई तुलनात्मक अध्ययन गर्न लगाउने र कक्षाप्रस्तुतिपछि सबलीकरणका लागि सुझाव दिने, आधारभूत तह वा माध्यमिक तहका वर्तमान नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकका खासखास पक्षमा केन्द्रित भई अध्ययनपत्र लेख्न लगाउने र पृष्ठपोषणका लागि सामूहिक सुझाव दिने ।
तीन	अध्यापन योजनाबारे समूहगत छलफल गरी वार्षिक क्यालेन्डरको रूपरेखा तयार गर्न निर्देशन दिने, कार्ययोजना र एकाइ योजना निर्माणको ढाँचा र प्रयोगबारे विद्यार्थीबिच समूहगत रूपमा पर्याप्त छलफल गर्न लगाउने, प्रत्येक विद्यार्थीलाई कार्ययोजना र एकाइ योजनाका नमुना बनाउन लगाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउनेर अन्त्यमा पुनर्बल प्रदान गर्ने, प्रत्येक विद्यार्थीलाई विविध विधा र भाषातत्त्वसँग सम्बद्ध दैनिक पाठयोजना र लघु पाठयोजनाका नमुना बनाउन निर्देशन दिने, निर्मित पाठयोजनामध्ये केही पाठयोजना कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाई सहपाठीबिच पर्याप्त छलफल गराउने र अन्त्यमा सुधारात्मक सुझाव दिने, विद्यार्थीलाई लघु पाठयोजनाको ढाँचाअनरूप नमुना शिक्षणको अभ्यास गराउने र सहपाठी साथीहरूलाई पनि कक्षा मूल्याङ्कनका लागि अभिप्रेरित गर्ने ।
चार	शिक्षण सामग्रीको आवश्यकता र औचित्यका बारेमा छलफल गरी समूहगत निष्कर्ष कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउने, विधाको प्रकृति र भाषातत्वअनुरूप शिक्षण सामग्री (श्रव्य, दृश्य, श्रव्यदृश्य, मौखिक र स्पर्श) को सङ्कलन, निर्माण र सन्दर्भानुकूल प्रयोग गर्न बनाइएको समूहगत ढाँचा कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउने र फरक समूहलाई टिप्पणी गर्न निर्देशन दिने, नेपाली साहित्यका विविध विधा र भाषातत्त्वको शिक्षणमा उपयोग गर्न सकिने नवीन शिक्षण प्रविधिको सम्भावनाबारे खोजी गरी समूहगत प्रतिवेदन बनाई कक्षामा प्रस्तुत गर्न लगाउने र अन्त्यमा पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने ।

मूल्याङ्कन प्रक्रिया

सिकाइ उपलब्धि भए नभएको जाँच्ने काम मूल्याङ्कनमा गरिन्छ । कार्यक्रमको अन्त्यमा के कति उद्देश्य प्राप्त भए भनी लेखाजोखा गर्ने काम मूल्याङ्कन हो भने यसले कार्यक्रमका समस्या समाधानमा काम गर्छ (टाबा, सन् १९६२, पृ. ३७७) । पाठ्यक्रम र पठनपाठनका कमीकमजोरीलाई हटाउनका लागि मूल्याङ्कनको जरूरत पर्छ । यसलाई पाठ्यक्रमको एउटा चरणको रूपमा लिन सकिन्छ, जसले अपेक्षित उपलब्धि र वास्तविक उपलब्धिका बिचमा तुलना गरी पाठ्यक्रममा भएका कमीकमजोरीलाई सुधार गर्न आवश्यक पृष्ठपोषण प्रदान गर्छ (निउरे, २०७४, पृ.१९२) । नेपाली भाषा शिक्षण पाठ्यांशमा मूल्याङ्कन प्रक्रियाअन्तर्गत आन्तरिक र बाह्य मूल्याङ्कनको व्यवस्था गरिएको छ ।

आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई चालिस प्रतिशत अङ्क छुट्याइएको छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई पनि नियमित आन्तरिक मूल्याङ्कन र प्रयोगात्मक आन्तरिक मूल्याङ्कनमा विभाजन गरिएको छ । नियमित आन्तरिक मूल्याङ्कनमा उपस्थितिलाई तीन अङ्क, सहभागितालाई दुई अङ्क, पहिलो आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई पाँच अङ्क, दोस्रो आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई दश अङ्क र तेस्रो आन्तरिक मूल्याङ्कनलाई पाँच अङ्क गरी पच्चिस अङ्क छुट्याइएको छ । प्रयोगात्मक आन्तरिक मूल्याङ्कनमा भाषापाठ्यक्रमको अध्ययन, आधारभूत तह भाषापाठ्यपुस्तकको अध्ययन र अध्ययन पत्र लेखन तथा प्रस्तुतिलाई पाँच पाँच अङ्क गरी पन्ध्र अङ्क छुट्याइएको छ । यसका लागि विद्यार्थीहरुलाई छुट्टाछुट्टै शीर्षक दिई अध्ययन पत्र तयार पार्न लगाइने र त्यसको मूल्याङ्कनका लागि विषय शिक्षक, विषय विशेषज्ञ र विभागीय प्रमुख रहने गरी समिति निर्माण गरी मूल्याङ्कन गरिने व्यवस्था गरिएको छ ।

बाह्य मूल्याङ्कनका लागि साठी अङ्क छुट्याइएको छ । बाह्य मूल्याङ्कनलाई पनि सैद्धान्तिक र प्रयोगात्मक गरी दुई खण्डमा विभाजन गरिएको छ । सैद्धान्तिक खण्डको चालिस अङ्कलाई बहुवैकल्पिक प्रश्न दश अङ्कको र सङ्क्षिप्त उत्तरात्मक प्रश्न तिस अङ्कको गरी जम्मा चालिस अङ्कको त्रिवि शिक्षाशास्त्र सङ्काय, डिनको कार्यालयले सत्रान्तमा सैद्धान्तिक परीक्षा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । प्रयोगात्मक कार्यको लागि पुस्तक समीक्षा पाँच अङ्क, कार्यमूलक अनुसन्धान पाँच अङ्क, नेपाली भाषाशिक्षणका समस्यामा आधारित गोष्ठी सञ्चालन पाँच अङ्क र जर्नलमा प्रकाशित लेखको समीक्षा पाँच अङ्क गरी जम्मा बिस अङ्क निर्धारण गरिएको छ । प्रयोगात्मक कार्यको बाह्य मूल्याङ्कनका लागि विषय शिक्षक, विषय विशेषज्ञ र विभागीय प्रमुखसहितको समिति गठन गरिने र त्यही समितिले बाह्य मूल्याङ्कन गर्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । समग्रमा यस पाठ्यांशमा समाविष्ट मूल्याङ्कन प्रक्रियाको आन्तरिक मूल्याङ्कन सैद्धान्तिक रूपमा उपयुक्त भए पनि व्यावहारिक रूपमा असहज छ, किनभने विद्यार्थीमा आन्तरिक रूपमा मूल्याङ्कन हुने सबै परीक्षाप्रति सकारात्मक धारणा बसिसकेको छैन ।

पाठ्यपुस्तक र सन्दर्भ सामग्री

पाठ्यक्रमअनुसार तयार पारिएका सामग्रीलाई पाठ्यपुस्तक भनिन्छ भने थप विस्तृतीकरण भएका सामग्रीलाई सन्दर्भपुस्तक भनिन्छ । पाठ्यक्रमको मर्म र अपेक्षाअनुसार उद्देश्य र पाठ्यवस्तुको सीमामा रही तयार भएका सामग्री पाठ्यपुस्तक हुन् भने थप अभ्यासात्मक सामग्रीलाई सन्दर्भपुस्तक भनिन्छ (शर्मा र पौडेल, २०६०, पृ. ३३७) । पाठ्यसामग्रीमा विभिन्न पुस्तक समावेश गरिएका हुन्छन् । जसले विद्यार्थीहरूलाई विषयवस्तुको सैद्धान्तिक र प्रायोगिक पक्षमा ज्ञान लिन सहयोग गर्छ । यस पाठ्यांशमा यसलाई प्रमुख पाठ्यसामग्री र सन्दर्भ सामग्री गरी दुई शीर्षकमा बाँडेर व्यवस्थित गरिएको छ । प्रमुख पाठ्यसामग्रीहरु नौओटा सिफारिस गरिएको छ । नौओटामध्ये आठओटा नेपाली भाषाकै राखिएका छन् भने अन्तमा एउटा शिक्षा विज्ञान तथा प्रविध मन्त्रालयको वेभसाइट राखिएको छ (शिक्षाशास्त्र सङ्काय, २०८०, पृ. २५७-२५८) । यो सामग्रीले अनिश्चितता कायम गरेको छ, किनभने कहिले के शीर्षकका सामग्रीको उपयोग गर्ने हो त्यस्ता सामग्री निश्चित गरिएको देखिँदैन । सन्दर्भ सामग्री शीर्षकमा तेइसओटा सामग्रीहरु राखिएको छ । तीमध्ये नेपाली भाषाका चारओटा, हिन्दी भाषाका तीनओटा र अङ्ग्रेजी भाषाका पन्ध्रओटा समावेश गरिएको छ । उपलब्धता र विषयवस्तुका दृष्टिले पाठ्यांशमा छानिई सन्दर्भसूचीमा उल्लेख गरिएका सामग्री उपयुक्त नै देखिन्छन् । तर सम्बन्धित निकायले यस विषयका विषय विज्ञको सहायता लिई आधिकारिक पाठ्यसामग्री निर्माण गरी लागू गर्नु पर्ने देखिन्छ । तर प्रमुख पाठ्यसामग्रीमा समाविष्ट नौओटा पाठ्यसामग्री कुन पाठ्यसामग्री कुन एकाइका लागि सिफारिस गरिएको हो त्यो पनि खुलाएको भए उपयुकत हुने देखिन्छ । प्रस्तुत गरिएका पाठ्यसामग्री र सन्दर्भ सामग्री कुन शैलीमा राखिएको हो स्पष्ट देखिँदैन । पाठ्यसामग्रीलाई एपिए सातौँ संस्करणअनुसार राख्दा उपयुक्त हुने देखिन्छ किनकि विद्यार्थीहरुलाई पनि त्यसले शैलीको ज्ञान दिन मदत गर्ने देखिन्छ । भाषाशिक्षणको ज्ञान दिने सामग्री अनुसन्धानात्मक लेख र वेभसाइटका सामग्रीहरूलाई पनि सन्दर्भ सामग्रीमा समावेश गर्न सके अझ प्रभावकारी हुन्छ ।

निष्कर्ष

यस पाठ्यांशमा नेपाली भाषाशिक्षणको आधारभूत ज्ञान समावेश गरिएको छ । यसमा नेपाली भाषापाठ्यक्रमको अध्ययन, नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको अध्ययन, अध्यापन योजना र शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोग समावेश गरिएको छ । पाठ्यांश शीर्षकमा पूर्णाङ्क, उत्तीर्णाङ्क र यो विषय अनिवार्य, ऐच्छिक वा थप ऐच्छिक के हो भन्ने सूचनाबाहेक सबै कुराहरु समावेश गरिएको छ । पाठ्यांश परिचय र उद्देश्य खण्ड पाठ्यक्रमकै ढाँचामा निर्माण गरिएको पाइन्छ । नेपाली मूल विषय लिई स्नातक उत्तीर्ण विद्यार्थीहरु यस कार्यक्रममा सहभागी हुन पाउने कुरा परिचय खण्डमा उल्लेख गरिएको छ भने उद्देश्यहरु साधारण र विशिष्ट गरी दुई प्रकारका राखिएको छ । साधारण उद्देश्य पाँच ओटा छन् भने विशिष्ट उद्देश्यहरु पाठ्यविषयसँगै राखिएको छ । विशिष्ट उद्देश्यअनुसार पाठ्यविषय निर्धारण गरिएको छ । नेपाली भाषापाठ्यक्रमअन्तर्गत नेपाली भाषापाठ्यक्रमको

परिचय, प्रकार तथा पाठ्यक्रमको ढाँचा र नेपाली भाषा पाठ्यक्रमको ऐतिहासिक पृष्ठभूमिसहित पाठ्यक्रमअनुरुपताका आधारमा विद्यालय तहको नेपाली पाठ्यक्रमको अध्ययनलाई समावेश गरिएको छ । नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको अध्ययनमा भाषा पाठ्यपुस्तकको परिचय, भाषा पाठ्यपुस्तकको ऐतिहासिक पृष्ठभूमि र आन्तरिक तथा बाह्य विशेषताका आधारमा आधारभूत तथा माध्यमिक तहका नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको अध्ययनलाई समावेश गरिएको छ । अध्यापन योजना निर्माणअन्तर्गत वार्षिक योजना, कार्ययोजना, एकाइ योजना, दैनिक पाठयोजना र लघुपाठयोजना निर्माण र प्रयोगलाई समावेश गरिएको देखिन्छ । त्यसैगरी शिक्षण सामग्री निर्माण र प्रयोगअन्तर्गत श्रव्य, दृश्य, श्रव्यदृश्य, मौखिक, स्पर्श, पाठ्य, स्थानीय सामग्री र नेपाली भाषाशिक्षणमा उपयोगमा ल्याउन सकिने नवीनतम प्रविधि टिम्स, जुम र गुगल मिटलाई समावेश गरिएको देखिन्छ । यसले भाषाशिक्षणमा स्थानीय सामग्रीको प्रयोगदेखि आधुनिक नवीन शिक्षण प्रविधिको प्रयोगमा शिक्षकलाई योग्य बनाउन सकिने देखिन्छ ।

शिक्षण प्रक्रियालाई बढी प्रयोगमूलक र व्यावहारिक बनाउन खोजेको देखिन्छ । साधारण र विशिष्ट दुई समूहमा विभाजन गरी प्रत्येक एकाइलाई शिक्षकले प्रयोग गर्न सक्ने विषयको प्रस्तुति, व्याख्यान, छलफल, प्रश्नोत्तर जस्ता विधिहरुलाई साधारण प्रविधिअन्तर्गत र निश्चित एकाइका लागि विशेष प्रायोगिक कार्य र शिक्षण विधि निर्धारण गरी विशिष्ट शिक्षण प्रविधिमा राखिएको देखिन्छ । जुन शिक्षण सिकाइ गतिविधिलाई अघि बढाउन निकै उपयोगी रहेको छ । मूल्याङ्कन प्रक्रियालाई आन्तरिक र बाह्य गरी दुई भागमा बाँडिएको छ । आन्तरिक मूल्याङ्कन ४० प्रतिशत र बाह्य मूल्याङकनलाई ६० प्रतिशत अङ्क छुट्याइएको छ । आन्तरिक मूल्याङ्कनको जिम्मा सम्बन्धित क्याम्पसलाई दिएको छ भने बाह्य मूल्याङ्कन शिक्षाशास्त्र डिनको कार्यालयले परीक्षा सञ्चालन गरेर गर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सन्दर्भ सामग्रीलाई प्रमुख पाठ्यसामग्री र सन्दर्भ सामग्री गरी दुई खण्डमा राखिएको पाइन्छ । प्रमुख पाठ्यसामग्रीअन्तर्गत नौ ओटा नेपाली भाषाका पाठ्यसामग्रीलाई समावेश गरिएको छ भने सन्दर्भ सामग्रीअन्तर्गत नेपाली, हिन्दी र अङ्ग्रेजी भाषाका तेइस ओटा पाठ्यसामग्री समावेश गरिएको देखिन्छ । उपलब्धताको आधारमा पाठ्यसामग्री र सन्दर्भ सामग्रीको छनोट उपयुक्त भए पनि प्रमुख पाठ्यसमग्रीमा समाविष्ट वेभसाइटले अस्पष्टता ल्याएको छ भने सन्दर्भ सामग्रीमा वेभसाइटमा राखिएका अनलाइन सामग्री र अनुसन्धनात्मक लेखलाई समावेश नगरिनु यस पाठ्यांशका कमजोरी देखिन्छन् । साथै सामग्रीलाई एपिए सातौँ संस्करणअनुसार राखेमा विद्यार्थीमा सन्दर्भ सामग्री व्यवस्थित गर्ने ज्ञान सिपको विकास पनि हुने देखिन्छ ।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, भारती (२०७९). माध्यमिक नेपाली भाषापाठ्यक्रमको समीक्षात्मक मूल्याङ्कन. *इन्नोभेटिभ रिसर्च जर्नल, १* (१), पृ. २११-२१७) । https://doi.org/10.3126/irj.v1i1.52520

चतुर्वेदी, शिखा (सन् २००८). *हिन्दी शिक्षण.* विनय र खेजा आर.लाल बुक डिपो ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय डिनको कार्यालय (२०८०). *पिजिडिई पहिलो सेमेस्टर पाठ्यक्रम.* त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, डिनको कार्यालय ।

निउरे, ध्रुब प्रसाद (२०७४). *पाठ्यक्रम अभ्यास.* क्वेस्ट पब्लिकेसन प्रा.लि.।

पौडेल, नेत्रप्रसाद र तीर्थराज, खतिवडा (२०६७). *नेपाली भाषापाठ्यक्रम पाठ्यपुस्तक तथा शिक्षण पद्धति.* विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

पौडेल, सुरज (२०७९). कक्षा दशको नेपाली पाठ्यक्रम (२०७१) को विश्लेषण. *अवधारणा, ७* (१), पृ. ६३-७१ । https://doi.org/10.3126/awadharana.v7i1.49375

भट्ट, महेशप्रसाद र पोखरेल, कृष्णप्रसाद (२०८०). पाठ्यक्रम अनुरुपताका आधारमा कक्षा नौको नेपाली भाषापाठ्यपुस्तकको विश्लेषण. *इन्नोभेटिभ रिसर्च जर्नल, ३* (२), पृ. १२५-१३३ । https://doi.org/10.3126/irj.v3i2.61812

भण्डारी, पारसमणि र पोखरेल, केशवराज (२०७५). *नेपाली शिक्षा पाठ्यक्रम दिग्दर्शन.* विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भुसाल, कृष्ण (२०७४). *नेपाली भाषा साहित्य शिक्षण पाठ्यक्रमको विश्लेषण*, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिवि, नेपाली शिक्षा विभाग, सुर्खेत क्याम्पस शिक्षा ।

शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल, माधवप्रसाद (२०६०). *नेपाली भाषा र साहित्य शिक्षण.* न्यु हिरा बुक्स इन्टरप्राइजेज ।

शर्मा, केदारप्रसाद र पौडेल माधवप्रसाद (२०६८). *नेपाली भाषा शिक्षणका सन्दर्भहरू* . विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

शर्मा, गोपीनाथ (२०६८). *नेपालमा शिक्षाको इतिहास भाग १* (चौथो संस्क.). मकालु प्रकाशन गृह ।

शर्मा, गोपीनाथ (२०७१). *नेपालमा शिक्षाको इतिहास भाग २.* मकालु प्रकाशन गृह ।

श्रीवास्तव, रविन्द्रनाथ (सन् १९९२). *भाषा शिक्षण.* वाणी प्रकाशन ।

सिंह, कर्ण (२०१५/२०१६). *हिन्दी शिक्षण.* गोविन्द प्रकाशन ।

Nicholls, A., & Nicholls, S. H. (1972). *Developing a curriculum: A practical guide* (1st ed.). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780429454172.

Sharma, R. N. (2079). An evaluation of one year B. Ed. program of Tribhuvan University. *the lujbini journal of language and literature, 3* (1), Pp. 30-38. https://doi.org/10.3126/ljll.v3i1.50490

Taba, H. (1962). *Curriculum development: Theory and practice*. Harcourt Brace Jovanovich.

Woolcock, M. (2006). *Constructing Syllabus: a handbook for faculty, teaching assistants and teaching fellows* (3rd ed.). The harriet W. sheridan cetner for teaching and learning.